

Dževad Drino

Benamina Londrc

UDK 930.85 (049.3)

ŽIVOT U SREDNJOVJEKOVLJU¹

THE MEDIEVAL LIFE²

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige **Srednjovjekovna turobna svakodnevnica (od prostitutke, preko vještice do vampira)**, Đure Tošića (Istorijski institut, edicija Studije knj. 6, Beograd, 2012).*³

Summary

*The following text is a review of the book under the title of **The Grim Medieval Everyday Life (from Prostitutes, Witches to Vampires)** by Đuro Tošić (The Institute for History, STUDIJE edition Vol. 6, Belgrade, 2012).*⁴

Kako su nemoć i siromaštvo dovodili čovjeka do krajnjih margina života? Kako su bolest i guba doživljavani kao doživotna kazna? Kako je glad vodila do očaja, a očaj do posla prodaje vlastitog tijela? Koje su čarolije vodile do mračnog tunela torture i kazne? Jesu li baš vampiri predstavljali najveće zlo srednjeg vijeka? Je li srednji vijek – vijek ženomrzaca

1 Tošić, Đuro (2012), *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica (od prostitutke, preko vještice, do vampira)*, Istorijski institut, edicija Studije, knj. 6, Beograd.

2 Tošić, Đuro: *The Grim Medieval Everyday Life (from Prostitutes, Witches to Vampires)*, the Institute for History, STUDIJE edition Vol. 6, Belgrade, 2012.

3 Zahvaljujemo se na podršci kolegi Emiru Filipoviću sa Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Društvu za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije *Stanak*.

4 We are using this opportunity to thank our colleague Emir Filipović, History Department, Faculty of Philosophy in Sarajevo for his support and the STANAK Society for Studies of the Medieval Bosnian History.

ili je spol u odnosu na rod ipak manje važan? Kako je pojedinac u starosti, bolesti i nemogućnosti stjecanja sredstava za život odbačen od društvene zajednice dospijevao na ivicu životne egzistencije, podnoseći tegobe životnog puta tog tragičnog historijskog trenutka? Šta se krije iza strašnih, nehumanih progona i kazni? Koji su to antagonizmi u ponašanju crkve? Odgovore na sva ova pitanja osvjetlit će nam studija „Srednjovjekovna turobna svakodnevnica“, autora Đure Tošića, kroz autentično odabrane likove: prostitutke Bogne, vještice Mrne i njenih mentalno izopačenih i nerazumnih postupaka čarobnjaštva, te zlih vampira i vječitog ljudskog straha od smrti, nesreće i zla.

Prostitucija kao društvena pojava u ovoj je studiji više obrađena iz ugla seksualnosti, sa nizom tema: vanbračnih veza, senzualnosti i seksualnog ponašanja pa do seksualnih zločina. Historija „najstarijeg zanata“ Dubrovnika govori o prostitutkama i konkubinama, o Castalletu (zajednici prostitutki), o slobodnim prostitutkama i njihovim makroima. Zakon im nije pridavao previše pažnje. Samo je u jednom članu Dubrovačkog statuta iz 1272. prostitucija ženskog člana porodice bila prepuštena na kažnjavanje ocu i braći, po njihovoj volji. Najčešće je po staroj dubrovačkoj tradiciji moralnoj grešnici dato da popije otrov i tako okrutnom smrtnom presudom spere porodičnu ljagu. U Dubrovniku je postojao i „bordel“, javna kuća u kojoj prostitutke nisu živjele nego samo obavljale svoj „zanat“. Te žene su bile na udaru i žena i muškaraca. Udarali su ih pesnicama, bacali i gazili po zemlji, tukli štapovima, nogama, tupom stranom noža po glavi itd. Ponekad su i muškarci stradavali u blizini bordela, mada mnogo manje od žena, ali zato redovno zbog žena. Za razliku od ovih ojađenih, mučenih žena, na drugoj strani njihove kolegice konkubine su doživljavale drugačiji tretman na dvorskim feštama, plaćanim od gradske vlasti. Prostitucija je postojala i u krčmama te u javnim kupatilima, gdje je bilo dopušteno zajedničko kupanje muškaraca i žena. Odnos društva i Katoličke crkve prema prostituciji je prikazan kao krajnje dvoličan, jer nije zvanično odobravana, ali je u svakodnevnom životu tolerisana. S jedne strane, kao najveća uvreda za poštenu ženu bilo je nazvati je „curva“ ili „putana“, a za muškarca „filius unius meretricis“, kurvin sin, a s druge strane, crkveni stav da je prodaja tijela manje zlo od napastvovanja žena. Licemjerstvo crkve izraženo je u tri osnovna svećenička pravila: „Uzimaj novac od živih, a neka te izdržavaju mrtvi; slušaj tuđe tajne a ne otkrivaj svoje; uzmi ženu koju hoćeš, jer niko ne može uzeti tvoju.“ Do promjene dolazi tek pojavom epidemije sifilisa i, što je još važnije, crkvenom reorganizacijom i protjerivanjem šest žena iz grada zbog nečasnog načina života. Dolaskom strogog pape Pija

V „bolest se smatrala Božjom kaznom za ta legla razvrata“. I na kraju, u XV vijeku, Dubrovnik se ubrzano razvija ekonomski i kulturno, dolazi do novih društvenih okolnosti u kojima se svjetovna i crkvena vlast pribijava da bi nešto moglo zaustaviti započeti progres njihovog grada. Iz izvora Dubrovačkog arhiva, kao svjedokinje u jednoj tuči, u dokumentu se spominju imena prostitutki, među kojima je najpoznatija Bogna, koja je bila najviše na udaru i muškaraca i žena. Autor je u izvorima prati od 1401. do 1409. godine. Spominje se i Bognin muž, pa autor analizira zašto je muž dozvoljavao Bognino prostituisanje. Da li zbog održavanja gole egzistencije? Kroz Bognine sukobe dobijamo uvid i u slike tadašnjih krčmi i uvid u način kažnjavanja. Saznajemo koliko je krčmar bio i svodnik, a koliko su javna kupatila služila za održavanje higijene sve do sredine XV vijeka kada se mijenja javno mišljenje u vezi sa seksualnošću. Prateći Bognu i njenu zlu sudbinu, ispričana je i najopasnija situacija po nju, kada je bosanski kralj Ostoja napao Dubrovnik, a nesretnica optužena za davanje signala vatrom. No, ipak joj nije suđeno, vjerovatno jer je previše znala o ponašanju brojnih činovnika i patricija. Bogna je bila često izložena fizičkom nasilju, potkradanju, ali je i sama priređivala slične nevolje drugima. Posljednji put se spominje 1409. opet kao svjedok tuče, a ostaje nejasno da li je to i kraj njenog života ili kraj njene „poslovne karijere“ i je li to povezano sa odlukom vlade iz 1409. o određenoj zoni gdje su prostitutke mogle da žive i rade.

Vještice su proganjane i mučene, svirepo ubijane i kažnjavane. U studiji je analiziran jedan inkvizitorski postupak vođen u Šibeniku 1443. godine. Naime, po svom učenju, katolički crkveni sud nije mogao nikoga osuditi na smrt, ali je ipak posredno odgovoran za smrt na lomačama velikog broja ljudi. Kao i u slučaju prostitucije, licemjernost, perfidnost i prešutno zločinstvo Katoličke crkve su došli do izražaja. Progon vještica je postao službena obaveza inkvizicije. Tako je Luka Polovinić, pripadnik dominikanaca u Zadru, po odluci Svete službe imenovan za generalnog inkvizitora. Proces se vodio protiv dvije žene, Dobre i njene majke Mrne, koja je prema glasinama bila čarobnica ili vještica i koja je začarala Dragana Draganića da se zaljubi u njenu kćerku i radi samo ono što je njoj milo i ugodno. Mrnina djela su bila okarakterisana „protiv katoličke vjere“ i na „štetu duše“ gospodina Dragana. Biskup daje ovlaštenja da se postupa po kanonskom pravu i savjetuje inkvizitoru da zatraži pomoć od kneza i kapetana Šibenika, jer ovaj raspolaže policijom, zatvorima i egzekutorima. Kada je knez obećao svoju pomoć, mogao je početi inkvizitorski postupak. Mrna je zatvorena i ispitivanje je moglo početi. Ako nije htjela odgovarati

na neka pitanja, inkvizitor bi naredio torturu: vezivanje ruku na leđima, brijanje svake dlake da se u njoj ne sakrije đavo i na kraju mučenje na drvenoj kobili. Mrna je priznala bavljenje čarobnjaštvom, a uhapšena je i njena kćerka Dobra i data na ispitivanje. Mrna je priznala da se još mnogo ranije bavila čarobnjaštvom kako bi se dopala muškarcima, pa je prije više od 19 godina (što znači oko 1424) dala Stjepanu Čikiniću, šibenskom plemiću „jednu razmrskanu glavu pijevca“ sa mirođijama na sebi, da bi „dobro pjevao“, počinivši time unaprijed navedeno „protiv našeg Vrhovnog Stvoritelja (...), Svete crkve i na štetu katoličke vjere“. Mrna priznaje i da je Jurku, mužu svoje kćerke, čarala uz pomoć još dvije žene kako bi ostao uz Dobru. Dobra napušta Jurku i ostaje uz Dragana. Mrna spravlja čaroliju za Dragana i Dobra je daje Draganu da pojede, „kako bi se zaljubio u nju“. U vradžbinama je koristila Draganovu kosu i nokte, te vraćanje izgovaranjem riječi, ali nije tom prilikom spominjala đavola te kosti mrtvacu. Bilo je tu i ljubavnih napitaka od trava i korijenja na bazi afrodizijaka. Nakon tih priznanja inkvizitor navodi za Mrnu „da je kao odvratna i mrska čarobnica i vračara djelovala nemajući pred očima Boga nego neprijatelja ljudskog roda (đavola) i potaknuta đavolskim duhom, zaboravivši na božansku pravdu, činila sve protiv Vrhovnog stvoritelja, protiv svete crkve i na štetu katoličke vjere“. Proces se potom prenosi pred šibenskog biskupa Juraja Šišgorića. Bez svjedoka ili dokaza inkvizicije, Mrna je morala položiti zakletvu Bogu da će na inkviziciju istinito odgovoriti. Tu je prikazana „duševna tortura“, gdje optuženi mora izabrati da li da se ogriješi o Boga ili govoreći istinu izabere strašnu kaznu. Nakon savjetovanja sa konzilijem i tri svećenika odlučeno je da Mrnu opet „vrate na torturu da bi se saznala istina o načinu čaranja“. Mrna tada priznaje da je u riječima za čaranje prizivala đavola. Nakon toga, uz prisustvo mudrih ljudi i biskupa, Mrna je pod zakletvom obećala da se više neće baviti čaranjem i zlobom, ponizno klečeći molila za oprostaj i milost. Potom je suđeno i Dobri. Izricanju presude sudjelovali su: biskup, inkvizitor, svećenici i plemići, koji su prisustvovali isljeđivanju Dobre. Kazna je bila izvrgavanje javnom ruglu jašući naopako na magarcu, prekrivene izmetom, miševima, sa sramotnom kapom na sebi i Mrna sa magarećim repom u rukama. Autor zapaža da je „izvrgavanje ruglu osuđenika trebalo privući pažnju naroda i odvratiti ga od prave suštine stvari“. Prava suština ove nehumane prakse je proces u kome nije bilo ni iskaza svjedoka, ni dokaza, ni definicije šta je to čarobnjaštvo; proces u kome je ishod zavisio od crkvenih presuditelja i njihove zainteresovanosti za konkretan slučaj; proces u kome se nije brinulo o šteti ljudi, nego o mogućoj šteti službenim stanovištima Katoličke crkve.

Mrna i Dobra su pobjegle iz zatvora, a za njima je raspisan proglas da se jave u roku od pet dana. U slučaju da se ne jave, nastavit će se postupak protiv njih i njihove imovine na koju je pravo dobio inkvizitor da bi iz nje namirio troškove postupka. Ne zna se da li su se osuđenice ikada vratile u Šibenik.

Vampiri su u mnogim davnim vjеровanjima pokojnici koji su lošim ponašanjem za života ili zbog nekog drugog razloga pretvarani u zle demone. Lutali su i plašili žive. Vukodlaci su ljudi sposobni da se pretvore u vuka i to su pokojnici nad kojima nije održan propisan obred. Autor navodi slučaj Priba na malom zadarskom otoku Pašman. Priba je umrla, ali je bila viđana, pa čak i napadala i udarala jednu drugu ženu. U drugom slučaju je navedeno da je ušla u kuću, pokupila mnoge stvari i na kraju napravila požar i pobjegla u svoj grob. Vampiri su se pojavljivali u gluho doba, u „noći punog mjeseca“ i „obrnuto, u noći bez mjesečine“. Priba je sijala strah, iako je jedan pravoslavni sveštenik poručivao da vampira nema, već da je vampir „niko drugi nego drug onih lopova koji haraju“. Bura se stišala tek kada su, u prisustvu zadarskog upravnika, na zahtjev sinova čovjeka čija je kuća zapaljena, otvorili grob i kocem probili Pribine grudi. Taj je kolac vjerovatno otjerao strah od smrti, zla i podzemnog svijeta na malom zadarskom otoku Pašman.

Zanimljivim pristupom autor knjige piše o tri srednjovjekovne pojave osvjetljavajući ih na specifičan način. Kroz svakodnevni život ljudi i navođenje autentičnih događaja i kroz sudbinu nekoliko žena približava nam mnogo jasnije i življe tragični historijski trenutak. Svi glavni likovi su žene, u prostituciju, vješticama i vampirima. To nije slučajno jer autor i počinje svoju studiju iznošenjem stavova koji su vladali u tom vremenu a odnose se na ženu. Naime, mnogi autori, filozofi, historičari, svećenici srednjeg vijeka pisali su o ženi kao o nižem biću. Vjekovne sporove o tome šta su žene i šta mogu biti, autor sumira mišljenjem o spolu kao biološkoj činjenici i rodu kao socijalnoj kategoriji koja je skup društvenih činjenica. Autorovo mišljenje je da je žena i u tim teškim vremenima mogla utjecati na način i „organizaciju života unutar roda kao društvene zajednice kojoj je pripadala“. Ipak, ostavlja mjesta i za marginalizaciju pojedinca zbog starosti, bolesti, nemogućnosti za rad. Kao jedan od razloga propasti čovjeka autor navodi i raspad porodice. U epicentru autorove knjige, dakle, nalazi se žena: iako u srednjem vijeku prema općem mišljenju potcijenjena, ipak je neophodan stub porodice čijim urušavanjem dolazi do niza nesretnih okolnosti za samu ženu, porodicu i društvo u kojem živi. Iz drugog ugla

gledano, društvo je vrlo lako žene dovodilo do margina života. Otkrivajući nam sudbinu konkretnih likova, možemo pratiti kakav je bio njihov stvarni život, njihova bračna veza, seksualno ponašanje i, na kraju, proživljavanje najtežih kazni za života, pa čak i poslije smrti, kao Priba. Važan je stav autora o licemjerstvu srednjovjekovnog društva, srednjovjekovne crkve, koji u sva tri spomenuta slučaja određuju sudbinu nesretnih žena. Prešutno odobravanje, tolerisanje ili nehtijenje da se tim ženama pomogne ili da se nešto promijeni i zakonski nedopušteno ponašanje podvrgnuto najstrašnijem kažnjavanju autor opisuje i kroz odnos njihovih muževa i kroz presudu inkvizicije koja raspolaže imovinom osuđenica da bi namirila svoje troškove. Sve ove pojave su često opisivane u djelima drugih autora. Slike sprava za mučenje, slike ulica Dubrovnika sa sumnjivim kvartovima, te slike vampira i vukodlaka doživljavamo sasvim drugačije u studiji Đure Tošića, jer nije riječ o ženama u srednjem vijeku, već o Bogni, Mrni, Dobri i Pribi.

Mnoga su pitanja otvorena u studiji Đure Tošića kao i u drugim djelima koja se bave tematikom srednjeg vijeka. Ipak, Tošić ne polazi od šireg društvenog konteksta, već od ličnih, uskih međuljudskih odnosa u braku, porodici, bližoj okolini. Zato autor uspijeva da nam prisnije približi doživljaj svoga pisanja. Dobili smo i mnoge odgovore o uzrocima marginalizacije žena, o stavovima društva, sistemu suđenja, nehumanom stavu u životu i sudskim procesima; osvijetljen je i utjecaj i uloga crkve, vlasti i progonitelja. Zato je autor uspio odgovoriti na pitanja srednjovjekovnih pojava, od prostitucije, preko vještičarenja, do vampirizma, dajući lični pečat u svojoj studiji, opisujući autentične ličnosti, njihove sudbine, protkane životom ulica gradova Dubrovnika i Zadra.